

Зоран Деврња

Смисаоност и сврховитост феномена аутокефалије у контексту аутокефалности Жичке архиепископије из 1219. године

О Светоме Сави размишљамо и говоримо различитим поводима, најчешће, али не само тада, на дан његовог прослављања, сећамо се његових духовних подвига, улоге коју је имао у освећивању и просвећивању нашег логосног христољубивог народа, делатности на формирању, за то време тако драгоцених правних и канонских докумената, као што је по њему названи *Номоканон* и као што су *Хиландарски*, *Сџуденички* и *Карејски ѿиѿик*. Сећамо се још и његове дипломатске делатности, као и подршке коју је давао свом брату Стефану у циљу јачања наше средњовековне државе, али и неслагања и критика које је био спреман да му упути кад год је сматрао да својом политичком делатношћу Стефан одступа од завештања њиховог оца, родоначелника српске државности, Стефана Немање, јер и тога је било не тако мало и не тако ретко. Међутим, оно што сматрам најдрагоценијим плодом Савине делатности јесте аутокефалност Жичке архиепископије, којој је он био и први поглавар. Такво мишљење имам не само због тога што тај догађај можемо сматрати тренутком у којем наш народ улази на велику историјску позорницу и сврстава се у ред значајних државотворних народа са особеном историјском мисијом и призивањем, што ће потоњи векови на узвишен, али истовремено трагичан начин потврдити, већ ради тога што сам уверен да су плодови његовог пута у Никеју 1219. године умногоме одредили судбину Цркве на Истоку, били подстицај поновном успостављању аутентичног црквеног предања, исправног канонског поретка, омогућили повратак православној духовности и црквености оних који су тада били на прагу уније са Римом, допринели обнови Византије и ауторитета Васељенског црквеног трона. Аутокефалност коју је Свети Сава добио за нашу Помесну Цркву је била, а јесте и данас, одређена његовом личношћу, и у сваком погледу је испунила своју духовну и историјску смисаоност и сврховитост. Управо о томе, о смисаоности и сврховитости институције аутокефалије, желео бих вечерас да кажем нешто више у једном кратком историјско-хронолошком пресеку.

Сматрам да је превасходно важно нагласити значај правилног разумевања феномена аутокефалије. Аутокефалија не постоји да би истакла, нагласила, фаворизовала наше партикуларне културне, националне, политичке, језичке или какве друге идентитете, већ је у служби црквеног јединства, како на локалном и помесном нивоу, тако и на васељенском плану. Наравно, и културни, као и национални, политички и језички идентитети, не појединачно већ мноштвено, могу и треба да доживе своју афирмацију унутар једног аутокефалног црквеног контекста. Аутокефална Црква није самостална Црква, како се то данас најчешће схва-

та, јер у духовном животу по обрасцу Свете Тројице ништа није усамљено, само, издвојено, одељено, већ је све у заједници, у односу, у љубавном препознавању и идентификовању, све и свако је у вези са свима осталима, свакоме и свему је потребан други да би био то што јесте, да би био увек исти, аутентичан и истинит. Оно што јесмо као личности, али и као заједница, заложено је у биће и љубав другог, те у том смислу свака црквена заједница потребује другу и све друге исте такве црквене заједнице да би постојала на начин аутентичног сведока Хрстовог крсноваскрсног лика по обрасцу по којем је сваки човек и сав свет створен. Примећујете да када говоримо о аутокефалији онда говоримо о јединству Цркве, а не о њеној подељености. Дељење и одвајање су одлика постојања по правилима и логици овога света, јер је све то потребно, и оделити се и одвојити се од другог и других, да би се на тај начин потврдила некаква особеност, различитост, препознатљивост у свету. Међутим, у Хрстовом домостроју спасења и спаситељној делатности Светога Духа, а све то благовољењем Оца Небеског, не дешава се тако, већ управо супротно. Сједињавањем, љубављу, узајамном одговорношћу, састрадавањем и заједништвом потврђујемо и афирмишемо, особеност, различитост и јединственост једни другима, превазилазимо ентропију коју нам намеће историја, побеђујемо трагедију смрти и окушамо радост вечности, не неке апстрактне, безличне и монотоне, већ божанске, светодуховске, животодавне, радосне, христоводобне и, пре свега, светотројичне.

Аутокефалија се феноменолошки јавља са појавом и ширењем Цркве у апостолском периоду. Терминолошки, сâм појам аутокефалије је познијег датума и можемо га лицирати у почетке другог миленијума. То, наравно, не значи да аутокефалија, како смо рекли, још од апостолског периода, па до тада, а и до данас, не постоји као стално својство црквеног организовања, иако је у свом историјском трајању и апликативном моделовању пролазила кроз различите форме и садржине.

Први историјски облик пројављивања аутокефалије јесте пуна, католичанска Црква – епархија, тј. свака епископоцентрична јединица која пројављује унутрашњу организациону ауторитативност и одговорност јесте аутокефална. Заједница сабрана ели то ауто (свих верујућих у Христа на једно место у исто време око свог предстојатеља – епископа) била је власна да унутар свог литургијског сабрања (сабора) бира свог предстојатеља, своје свештенике и преузима одговорност, као саборно тело свих свештених служби, од лаика до епископа, за аутентичност и истинитост вере и организације. Овакав вид аутокефалије био је присутан све до краја 2. и почетка 3. века.

Првобитна аутокефална црквена форма се средином 3. века спонтаним процесом унутарцрквене трансформације преображава у нови облик уређења међуцрквених односа који је пратио државну административну реорганизацију. Провинцијалне епархије, као дотадашњи носиоци аутокефалности, организационо се окупљају око епархије метрополе – Митрополије и формирају тзв. Митрополитански сабор. Овакав саборски оквир преузима одговорност за избор епархијских епископа и за суђење истима, тако да представља први модел организованог саборског аутокефалног црквеног организма.

Процес формирања и учвршћивања Митрополитанског саборског аутокефалног система црквеног организовања у првој половини 4. века кореспондира са почецима настајања тзв. Константиновске ере у односима државе и Цркве, која је подразумевала ближи однос и извесну сарадњу ова два институционална ентитета. Сматрам да треба нагласити како је наведена блискост државе и Цркве у Константиновској ери била често подстицајна за живот и Цркве и државе, али исто тако понекад и бременита многим проблемима и процесима који су водили пренаглашавању ауторитета државних органа над црквеним. У организационој пракси почетак овог периода се пројавио кроз отпочињање убрзаног процеса осмишљеног и пројектованог прекомпоновања и укрупњавања црквених јединица. Другим Васељенским сабором 381. г. формира се тзв. Егзархатски систем који је подразумевао јединство више митрополија око великог регионалног империјалног центра који персонификује матицу аутокефалне црквене јединице.

Егзархатски систем фактички никада није у потпуности заживео јер га је већ средином 5. века одлукама 4. васељенског „Халкидонског“ сабора потиснуо тзв. Патријаршијски систем, односно, систем пет Патријаршија или другачије назван – систем Пендархије (Рим, Константинопољ, Александрија, Антиохија, Јерусалим).

Патријаршијски систем црквене организације представља врхунац црквене аутокефалије који је образац организовања црквених јединица до данас, међутим, то не значи да он не поседује одређену унутарњу развојну динамику и да није кроз векове пролазио кроз низ системских промена које му у извесној мери мењају организациони оквир и садржину. Поменута унутрашња развојна динамика патријаршијског система црквеног организовања је у највећој мери била одређена утицајем који су имали моћни византијски владари на живот Цркве.

Године 535. цар Јустинијан формира аутокефалну црквену јединицу – Јустинијана Прима, на територији Солунског егзархата Римске Патријар-

шије. Интервенцијом римског Папе, који је желео да поврати свој и ауторитет своје патријарашке катедре, аутокефалност ове архиепископије бива угашена 10 година касније. Као што видимо, први покушај успостављања црквене аутокефалије императорском одлуком завршава оштром црквеном реакцијом и противљењем. Међутим, наредни векови показују да отпор Цркве настојањима владара да узурпирају црквену власт и пројаве се као арбитри у процесу црквеног организовања није увек био успешан, тако да је на истоку царства, у Византији, временом успостављен систем у којем је цар био надлежан за давање аутокефалије појединим регионалним Црквама. На пример, године 1018. цар Василије Други (Бугароубица) формира императорском одлуком аутокефалну Охридску архиепископију, док са црквене стране посматрано не постоји ниједан патријаршијски или саборски акт Цариградске катедре којим се успоставља такав – аутокефални ниво овој Архиепископији. То нам говори да се почетком другог миленијума налазимо на терену тзв. фактичких аутокефалија које настају и постоје ауторитетом царске воље и одлука, док су од стране Цркве трпљене до тренутка престанка постојања политичке воље којом су установљене.

У таквој констелацији односа, када држава (у лику цара) има значајне или чак кључне ингеренције у процесу давања аутокефалије појединим обласним Црквама, и када се Црква труди да очува одређену аутономију у односу на државну власт, а коју је спремна и да испољи чим снага државне и политичке воље у погледу уређења црквених односа усахне, настаје Жичка аутокефална архиепископија на челу са Св. Савом. Имајући то у виду, Савин одлазак у Никеју да од византијског цара Теодора I Ласкариса и Васељенског патријарха Манојла Харитопулоса Сарантена, добије аутокефалну Жичку архиепископију, представља легитиман чин и, супротно каснијим примедбама охридског архиепископа Димитрија Хоматијана, јесте чин аутентичног разумевања тада важећих критеријума да су одлука цара и патријарха пресудне у процесу стицања аутокефалног црквеног статуса. Наиме, аутокефалија Жичке архиепископије је валидна, легална, легитимна и, коначно, канонска по два основа. Свакако да је цар Теодор I Ласкарис имао ексклузивно право да додели Жичкој архиепископији аутокефалију, на основу тада постојеће праксе, те се тај чин не може доводити у питање. Са друге стране, исти аутокефални статус Жичке архиепископије канонски је потврдио и Васељенски патријарх, будући да није постојао ниједан црквено-канонски документ којим је Охридској архиепископији дата аутокефалност, те стога припадност епархијских територија државе Стефана

Немањића тој Цркви (ОА) није представљало сметњу Васељенској патријаршији да без њене (ОА) сагласности додели архиепископски и аутокефални статус Цркви у краљевини Стефана Немањића, а да Светога Саву постави за аутокефалног архиепископа, из разлога што је ауторитет канонске аутокефалности био на страни Васељенске патријаршије, а не Охридске архиепископије.

И не само то, већ је ова одлука византијског цара и Васељенског патријарха, као последица Савиног захтева, представљала почетак обнављања црквеног јединства, ауторитета васељенског црквеног трона, нарочито на простору Балкана, као и исправног црквеног поретка, као што је на почетку споменуто. У том смислу, оснивање аутокефалне Жичке архиепископије није само донело дефинисање црквеног статуса епархија које је насељавало претежно словенско, односно, српско становништво, а које су до тада биле под управом Охридске архиепископије, већ је представљало увод у свеобухватну обнову Православне Цркве на истоку, чија ће једна од последица бити и пораз Латинског царства, агресивне црквене политике Рима на простору централног и источног Балкана, као и успостављање исправног канонског поретка који ће надживети, не само Византију (царство у којем је тај поредак настао), већ и тескобан период турског ропства балканских народа, и бити поуздана основа црквеном реорганизовању у периоду после слома Турске империје током 19. и почетком 20. века.

Оваквим погледом на историју аутокефалности, са специфичнијим освртом на аутокефалност Жичке архиепископије, учожавамо на који начин су идеје, догађаји, критеријуми, црквена предања и праксе из периода позне антике и средњовековља одредили и нашу савременост, и у којој мери је смисао делатности Светога Саве био важан не само његовим савременицима, већ је важан и суштински неопходан нама данас.

Овај рад је презентован 16. априла 2019. године на Свечаној академији поводом осамстогодишњице аутокефалности СПЦ, која је са благословом Његове Светости Патријарха српског Г. Г. Иринеја одржана на Правном факултету Универзитета у Београду, уз присуство епископа будимљанско-никшићког Г. Јоаникија.

*CATEENA
MUNDI*